

Е.Б. Подоляк-Богачек,
аспірант кафедри адміністративного права
та процесу, фінансового і інформаційного права
Львівського університету бізнесу та права

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА ФОРМАЛЬНО-ЮРИДИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ, РЕЛЕВАНТНІ МОДЕЛІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Викладено узагальнення щодо соціально-правової оцінки проявів корупції, її тенденцій, що є характерними для пост-античного етапу (IX–XIV ст.) процесів право- та державотворення в парадигмі політико-правових процесів в Київській Русі, розглянуто питання формування ефективної антикорупційної системи у окреслений період розвитку правової науки. Визначено особливості організації соціально-правового буття публічного апарату Київської Русі на засадах симбіозу джерел права, філософської думки та релігійних постулатів.

Ключові слова: корупція, прояви, протидія, соціально-правовий аспект, профілактика.

Изложены обобщения относительно социально-правовой оценки проявлений коррупции, ее тенденций, характерных для пост-античного этапа (IX–XIV в.) становления права и государства как самостоятельных институтов в парадигме политико-правовых процессов в Киевской Руси, рассмотрены вопросы формирования эффективной антикоррупционной системы в означенный период развития правовой науки. Определены особенности организации социально-правового бытия публичного аппарата Киевской Руси на основе симбиоза источников права, философской мысли и религиозных постулатов.

Ключевые слова: коррупция, проявления, противодействие, социально-правовой аспект, профилактика.

In this paper the generalizations on social legal estimation of corruption, trends that represent post-antic (IX-XIV cent.) state of legal sphere, addresses to the social and economic consequences of corruption in society has been analyzed and the basic direction of counteraction to this negative phenomenon were underlined.

The characteristics of the social and legal life of Kyivan Rus were determined by total domination of philosophical and religious spheres over traditional forms of modern states governance that ensure proper implementation of control measures in modern society – law, stratification of political forces, preventive and repressive components of the law. The function of system-building concept of the social system of Kievan Rus is performed by a caste model of the society with clear and axiomatic differentiation of the potential of each existing caste in the aspect of use of the social benefits. It was underlined that due to the low level of specialization of the law as a complex social institution, the appearance of corruption in the sources of social-politic knowledge of the ancient period is projected through the very foundation of the society itself, so we mark up the essential thesis of different social realms to consolidate the very phenomenon of the corruption as it has been perceived by the representatives of post-antic period. An

effort to produce the specific comparative-functional analysis of the forms and the very understanding of corruption in the antic and modern periods of legal sphere development were made. An experience of counteraction to the corruption during different periods of Kyivan Rus's public mechanism was consolidated with the chronological-functional criteria and specification of the public mechanism was represented in the light of corruption counteraction.

Keywords: *corruption, appearance, counteraction, social legal aspect, prevention.*

Феномен корупції як соціальне явище з моменту введення в систему понять та категорій (вперше зустрічається у звітах античного міста-держави Лагаша за часів правителя Урукагіна, які датуються другою половиною XXIV ст. до н.е., які відображені у трактатах “Артхашастра”) зазнав кардинальних етимологічних трансформацій. Аутентичне сприйняття корупції (від лат. *corro* – спільна діяльність групи осіб у певній сфері та *rupture* – знищення, руйнування, те, що призводить до занепаду; або від лат. *corrupture* – гниття, псування) асоціювалось з процесом трансформації навколишнього середовища та його елементів у формі втрати ними власних корисних властивостей чи погіршення їх якості. Зважаючи на необхідність конвергенції античної правової науки з соціальними тенденціями, термін “корупція” було інтегровано у систему правових понять-категорій з метою узагальнення комплексу правопорушень, що вчинялись представниками влади та носили корисливий характер (для прикладу – у політичних трактатах Стародавньої Греції цей термін використовувався для позначення фактів перевищення державними службовцями розмірів матеріальної винагороди за службову діяльність, оскільки одержання “дарунків” було легітимним в межах певного майнового ліміту).

Окремі питання дослідження форм репрезентації корупційного феномену у парадигмі ретроспективних політико-правових формацій відображені у дослідженнях В. Авер'янова, С.-Р. Акерман, О. Бандурки, Д. Бахраха, Ю. Битяка, А. Васильєва, В. Вовк, І. Голосніченка та інших.

Метою дослідження виступає виокремлення особливостей відображення феномену корупції у джерелах правової та філософської думки Київської Русі шляхом проектування положень історичних джерел цього періоду на площину сучасного розуміння цього деструктивного явища.

Історично період Київської Русі охоплює період з 839 року (згідно з положеннями франкської хроніки “Бертинські аннали” [1], авторство якої асоціюється з Пруденцієм Труаським, королівським капеланом Людовіка I (814–840 рр.) за часів правління західнофранкського короля Карла Лисого (840–877 рр.)) та сягає 1321 року (завоювання литовським князем Гедиміном Києва та відповідно перехід територій Київської Русі під протекторат Великого Князівства Литовського).

Слід зазначити, що цей період характеризується одним з найбільш ємнісних спектрів нормативно-правових та організаційних особливостей, які відіграли роль системотворчих факторів у розбудові спеціалізованих антикорупційних заходів системного типу. Розвиток корупції як комплексного явища в межах Київської Русі був детермінований соціальними, політичними та економічними факторами, які відіграли роль каталізаторів девіаційних тенденцій за участю уповноважених репрезентаторів державного апарату. Соціальна організація Київської Русі як феодальної держави монархічного типу зі слабкими ознаками васалітету базувалась на засадах чіткого поділу на суспільні верстви трьох типів:

- 1) правляча верства (великий князь, князі, бояри, дружинники);
- 2) міські мешканці: “люди” (найзаможніші торгівці, які виступали майновими поручителями бояр), “молодші люди” (дрібні торгівці, ремісники з власними засобами виробництва), “чернь” (різнороби, представники нижчого класу робітників);

3) сільське населення: “смерди” (вільні селяни, які провадили сільськогосподарську діяльність на правах орендарів), “закупи” (селяни, які втратили спроможність сплачувати ренту боярину – власнику земельної ділянки, і після спливу строку, який встановлювався кредитором для оплати заборгованості, самі набували статусу майна) та тотально безправні “холопи” (особи, які з категорії суб’єктів права інтегрувались у площину об’єктів правовідносин, прирівнюючись у правовому статусі до майна з усіма наслідками, що з цього випливають).

Поза межами соціальної ієрархії перебував соціум ізгоїв – безправних осіб, які визнані винними у вчиненні особливо шкідливих правопорушень чи інших асоціальних діянь (порушення релігійних норм, соціальних, моральних чи традиційних постулатів суспільства), внаслідок чого вони втратили зв’язок з соціумом приналежності.

Таким чином, консолідація адміністративно-владного потенціалу локалізувалось лише у першій верстві, а використання адміністративних послуг забезпечувалось лише особам, з самостійним правовим статусом та належним рівнем матеріального забезпечення (перша та друга верстви). Відтак нижня верства не набувала повноцінного статусу контрагента правовідносин у суспільстві а становила лише осередок консолідації матеріальних активів, які спрямовувались на лоялізацію службовців локального рівня та превенцію подальшого погіршення соціального статусу. Оскільки умови відносин оренди земель (основного матеріального ресурсу та засобу виробництва тогочасного суспільства) перебували у відносно-формалізованому статусі, вільне тлумачення прав та обов’язків сторін здійснювалось власником земельних ресурсів, тобто орендодавцем. Таким чином, фактор концентрації прав на боці представників політичної еліти суспільства та відсутність еквівалентних кореспондуючих обов’язків цієї ж сторони створювали ідеальні умови для численних зловживань, які набували форми вимагань, систематичних поборів – типових форм прояву корупції.

Політична модель, властива досліджуваній публічній організації, базуючись на описаній соціальній стратифікації суспільства, розвивалась етимологічно в площині військового, а не політичного механізму, відтак містила ряд характерних рис, які детермінували своєрідність управлінських та пов’язаних з ними девіаційних процесів. Державний апарат базувався на двох інституціях: князеві – очільникові владного апарату та дружинниках – соціальній групі, утвореній внаслідок симбіозу функцій військової організації та політичних радників-намісників. Аутентично описана концепція організації соціально-політичного ладу була зорієнтована на реалізацію двох функцій: забезпечення відбиття нападу ворогів та збирання данини з населення, купців та інших соціальних верств, що не входили до складу останньої. Ні князь, ні його дружинники не мали необхідних навиків та спеціальних знань у сфері ефективної організації державної влади, а враховуючи фактичну відсутність чіткої правової основи здійснення такої влади, управління виступало не функцією щодо забезпечення планомірного розвитку держави, а радше способом сатисфакції приватних інтересів представників політичної верхівки.

Втім, як зазначає дослідник історико-правового виміру феноменології управлінських процесів Андреєвський І.Е.: “Поступова централізація монархічного ладу призвела до концентрації все більшого ареалу повноважень у руках князя. Лише частина дружинників зберегла привілеїв щодо участі в процесах здійснення влади, натомість значно посилився вплив класу бояр – вихідців з племінної аристократії, яким вдалось акумулювати достатньо майна задля забезпечення своєї значущості у державних справах” [2, с. 72–73]. Знайшовши метод практичного впливу на процес прийняття та зміст владних рішень князя – економічний шантаж,

боярська знать одержала доступ до ефективного лобювання власних інтересів публічно-правовими методами, що неодмінно призводило до безконтрольності, та що найважливіше – безкарності цієї категорії суб'єктів, особливо на території, що де-юре знаходилась у їх володінні (повіти, окремі населені пункти тощо).

Корупційні прояви бояр в основному носили характер поборів з населення, самовільному встановленні та зміні розмірів податкових стягнень, примусовому відчуженні майна орендарів їхніх земель, інших зловживань владним впливом. Десубординація класу бояр підсилювалась також тим, що у їх розпорядженні та на їх фінансовому утриманні перебували дружини, тобто боярин наділявся правом одноособового здійснення усієї повноти функцій, притаманних сучасному державному апарату, включаючи заходи репресивного характеру. Ця ситуація не могла не викликати соціального супротиву. Вказівки на наслідки безконтрольності корупційних зловживань бояр та іншої знаті у добу Київської Русі знаходимо у дослідженні Голосніченка І.П.: “Віче – це народні збори дорослого чоловічого населення, що вирішували важливі громадські та державні справи. Цей орган влади логічно продовжує слов'янську традицію племінних зборів. Формальне визначення участі віча у суспільному житті Київської Русі пов'язується з необхідністю забезпечення збалансування системи розподілу влади у державі, як реакція монарха на свавілля землевласників – бояр” [3, с. 34]. Оскільки будь-які адміністративні форми обмеження влади бояр зіштовхувались зі значним супротивом цієї соціальної групи, єдиним виходом для стабілізації монархічного центру у сфері адміністрування виступав процес інтеграції соціальних інститутів у площину політичного життя держави. Слід, однак, зазначити, що цей захід мотивувався радше популістськими переконаннями, аніж стратегічними міркуваннями соціального блага, тому звуження ареалу корупційних зловживань бояр не призвело до мінімізації прояву цього явища, а лише відіграло роль централізаційного фактору – доступ до владного ресурсу на певний період зосередився у прерогативі князя та його оточення.

Перманентна загроза зі сторони народностей, які поділяли географічні межі з Давньоруською державою, погіршення соціально-економічної ситуації та політична нестабільність, зумовлена цими обставинами, призвела до поглиблення та інтенсифікації децентралізаційних процесів, а відтак і до подальшого поділу адміністративно-політичного ресурсу між генеалогічними представниками княжого роду. Боротьба за владу та її утримання вимагала від її учасників – удільних князів пошуку додаткових факторів підтримки. Виконання ж цієї функції покладалось на окремих чиновників, які призначались централізовано для нагляду за ввіреними їм територіями. Слід погодитись з Камликом М.І., який, окреслюючи історіографію корупції на теренах України, пов'язував її генезис з інститутом “кормління” [4, с. 51–53]. Фактична неспроможність князів забезпечувати утримання значного за чисельністю апарату службовців призвела до перенесення цієї функції на самих носіїв владних повноважень, які відтак одержували право звертати на свою користь частину майна і доходів місцевого населення.

Таким чином, можемо констатувати, що заходи протидії корупції в Київській Русі зводились згідно з документальними джерелами того часу (“Правди Ярославичів”, більш відомої під назвою “Руська правда”) [5] не до викорінення проявів цього явища, а лише встановлення її допустимих меж. З цього приводу слушно зауважує Кабанов П.А.: “Посул” – термін, що використовувався для позначення винагороди службовцю за вчинення ним юридично-значимих дій на користь особи та оцінювався як правомірний акт оплати. Склад службового правопорушення становили лише явища “мздоїмства” (перевищення встановлюваних

розмірів посулу для певної категорії службовців) та “лихоїмства” (одержання винагороди за дії щодо підроблення офіційних документів)” [6, с. 8]. У разі доведеності провини службовця у вчиненні хоча б одного з вказаних типів корупційних правопорушень, як впливає з історичних компіляцій [7], передбачались такі форми відповідальності: обов’язок відшкодувати вартість збитків, яких зазнала особа внаслідок підроблення документів чи відчуження майна; відсторонення службовця від здійснення ним владних функцій у цій адміністративно-територіальній одиниці, або ж, у разі значних збитків чи систематичності вчинення однорідних правопорушень корупційного типу – відкликання його з державної служби та позбавлення спеціального статусу.

До проведення спеціалізації інституту державної служби, яка номінувала встановлення офіційного механізму матеріального забезпечення носіїв владних повноважень, цілеспрямована протидія корупційним проявам була антагонізмом в системі фінансової неспроможності держави та необхідності забезпечення власної діяльності опосередкованої державним апаратом в особі державних службовців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte. Zweiter Teil : Jahrbuecher von St. Bertin. Jahrbuecher von St. Vaast. Xantener Jahrbuecher // Ausgewahlte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein-Gedachtnisausgabe. Bd VI, Darmstadt 1958. – P. 304.
2. Андреевский И.Е. Полицейское право / И.Е. Андреевский. – СПб. : Тип. Э. Праца, 1874. – 2-е изд. – 662 с.
3. Кабанов П.А. Коррупция и взяточничество в России / П.А. Кабанов. – Нижнекамск : ИПЦ “Гузель”, 1995. – 172 с.
4. Камлик М.І. Корупція в Україні / М.І. Камлик, Є.В. Невмержицький. – К. : Товариство “Знання”, 1998. – 187 с.
5. Kaiser D.H. Reconsidering Crime and Punishment in Kievan Rus’ / D.H. Kaiser // Russian History. – 1980. – Vol. 7. – P. 283–293.
6. Кабанов П.А. Коррупция и взяточничество в России: исторические, криминологические и уголовно-правовые аспекты / П.А. Кабанов. – Нижнекамск, 1995. – 172 с.
7. Колтаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія / В.К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.

Отримано 04.04.2016